

Εισαγωγή

Απ' άκρη σ' άκρη της Ευρώπης, καθώς και στη βόρεια αλλά και στη λατινική Αμερική, στην Αυστραλία και σ' αρκετές περιοχές της Αφρικής και της Ασίας, υπάρχουν άνθρωποι που λένε πως είναι ρομά. Μοιράζονται μια ιδιαίτερη κουλτούρα και μια γλώσσα που τους διακρίνει από τον υπόλοιπο κόσμο.

Όλος αυτός ο πληθυσμός, που μετρά περίπου δώδεκα εκατομμύρια ψυχές σ' ολόκληρο τον κόσμο, αυτοαποκαλείται *ρομά*. Ωστόσο οι λαοί ανάμεσα στους οποίους ζει τον αναφέρουν με κάθε λογής άλλα ονόματα: γύφτοι, τσιγγάνοι, Zigeuner, Gitanos, heiden, και άλλα. Ενώ όλοι ξέρουν τους «τσιγγάνους», πολύ λιγότεροι πραγματικά γνωρίζουν τους ρομά. Εδώ λοιπόν αναγνωρίζουμε δύο διακριτές ταυτότητες. Από τη μια μεριά, την πραγματική ταυτότητα των ίδιων των ρομά, από την άλλη, την εικόνα που είναι γνώριμη στους περισσότερους μη ρομά και την οποία αποδίδουν τα πολλά αυτά ονόματα.

Μολονότι εμείς οι ρομά ζούμε στην Ευρώπη εδώ και πολλούς αιώνες, η κοινή αντίληψη του κόσμου για εμάς σχεδόν ποτέ δεν προέρχεται από άμεση συναναστροφή με το λαό μας (από πρώτο χέρι, εννοώ) καθώς συνεχίζουμε να ζούμε ξέχωρα από τον υπόλοιπο πληθυσμό. Ο κόσμος μαθαίνει για εμάς από το πώς μας παρουσιάζουν κάποιοι άλλοι, σε ιστορίες και σε τραγούδια, ή από το πώς μας δείχνουν τα μέσα ενημέρωσης. Κλασικά μυθιστορήματα, όπως *Η Παναγία των Παρισίων* του Βικτόρ Ουγκό ή τα *Ανεμοδαρμένα ύψη* της Έμιλι Μπροντέ, αλλά και θεατρικά έργα, όπερες και φιλμ όπως η *Κάρμεν* του Ζορζ Μπιζέ και ο *Βαρόνος των τσιγγάνων* του Γιόχαν Στράους, βοήθησαν να φτιαχτεί μια εικόνα ίσως ρομαντική ή και τρομακτική μερικές φορές, αλλά πάντως όχι ιδιαίτερα ακριβής. Σ' αυτό εδώ το βιβλίο λοιπόν ανιχνεύω πού και πώς γεννήθηκε τούτη η εικόνα, καθώς και πώς είναι πραγματικά οι ρομά, αλλά και πώς μπορείτε εσείς, που δεν είσατε ρομά, να μάθετε περισσότερα για εμάς, για την ιστορία μας, για τα συναισθήματά μας και για το τι περιμένουμε από τη ζωή. Σ' όλο το βιβλίο, τέλος, χρησιμοποιώ πάντοτε για το λαό μας τη λέξη *ρομά*, για να τονιστεί

ότι οι άλλες απεικονίσεις και ονομασίες που μας αποδίδονται είναι παραπλανητικές ή κι επικίνδυνες.

Σημείωση σχετικά με την ορθογραφία της ρομανής

Η ορθογραφία της ρομανής που χρησιμοποιώ σ' αυτό εδώ το βιβλίο είναι η ίδια που έχω καθιερώσει στο γλωσσολογικό μου έργο. Επισημαίνω ότι σύμφωνα μ' αυτή την ορθογραφία το *c* όταν βρίσκεται μόνο του προφέρεται όπως το *ts* στη λέξη *cats*, τα *č* και *tj* προφέρονται όπως το *ch* στη λέξη *choose*, τα *š* και *ž* προφέρονται όπως το *sh* και το *zh* στις λέξεις *shoes* και *pleasure* αντίστοιχα, το *j* προφέρεται σαν το αγγλικό *y*, το *dj* προφέρεται όπως το *j* στη λέξη *jump*, το *rr* δηλαδή το διπλό *r* προφέρεται όπως το ένρινο *r* στα γαλλικά και στα γερμανικά, το *x* όπως το *ch* στη γερμανική λέξη *Achtung*, ενώ τα *čh* και *dž* είναι σαν τα *č* και *ž* αλλά προφέρονται με τη γλώσσα ανεβασμένη προς τον ουρανίσκο. Όλες οι αναφορές στη ρομανή στο παρόν έργο αφορούν τη διάλεκτο βλαχ, εκτός και αν επισημαίνεται κάτι διαφορετικό.

Κάποιες από τις λέξεις στο δεύτερο κεφάλαιο είναι ρουμανικές και όχι της ρομανής, κι επομένως ακολουθούν την ορθογραφία της ρουμανικής γλώσσας. Ενώ η ρομανή είναι ινδικής προέλευσης, η ρουμανική είναι ρωμανική γλώσσα που προέρχεται από τα λατινικά κι έχει κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά.

Στα ρουμάνικα το *c* και το *g* πριν από το *e* ή το *i* προφέρονται όπως το *ch* στην αγγλική λέξη *choose* και το *g* στην αγγλική λέξη *giant* αντίστοιχα, ενώ το *ch* και το *gh* πριν από το *e* και το *i* ακούγονται σαν *k* και *g*. Το *s* με άγκιστρο, δηλαδή το ρουμανικό *ș*, προφέρεται σαν το *sh* στη λέξη *shoes*, ενώ το *t* με άγκιστρο, το ρουμανικό *ț*, σαν το *ts* στη λέξη *cats*. Το *j* είναι το *zh* στη λέξη *pleasure*. Για παράδειγμα, οι λέξεις *ciocoi*, *Balș*, *vrăjitoari* και *țigan* θ' ακούγονταν, αν ήταν λέξεις της ρομανής, *chok-oy*, *Balsh*, *vrüh-zhit-wari*, και *tsigan*, ενώ στη ρομανή θα γράφονταν *čokoj*, *Balš*, *vrežitvari* και *cigan*.

Σημείωση για τα ονόματα

Σ' αυτό εδώ το βιβλίο –εκτός απ' όταν παραθέτω άλλους συγγραφείς ή επειδή είναι απαραίτητο και σχετικό με τη συζήτηση– η λέξη γύφτος δεν χρησιμοποιείται ποτέ. Υπάρχουν δύο λόγοι γι' αυτό.

Πρώτον, το *γύφτος* είναι όνομα που μας δόθηκε από μη ρομά και βασίζεται σε μια λαθεμένη υπόθεση για την καταγωγή μας: δεν είμαστε από την Αίγυπτο. Δεύτερον, είναι λέξη συνδεδεμένη –καθώς και οι αντίστοιχες στις άλλες γλώσσες– μ’ όλες τις ανακρίβειες και συχνά με την αρνητική απεικόνισή μας που εκπορεύονται από κάποια λογοτεχνικά έργα. Σε κάθε περίπτωση, αυτή η λέξη δεν αρέσει στους περισσότερους ρομά. Εδώ και παραπάνω από ενάμιση αιώνα ο Τζέιμς Κραμπ παρατηρούσε «αξίζει να σημειωθεί το γεγονός ότι δεν τους αρέσει να τους αποκαλούν γύφτους» (Crabb 1832, 21). Ένας από τους σκοπούς τούτου εδώ του βιβλίου λοιπόν είναι ν’ αποδομήσει το στερεότυπο των φανταστικών «γύφτων» και να το αντικαταστήσει με την εικόνα του αληθινού λαού, των ρομά. Συνεπώς η λέξη *ρομά* χρησιμοποιείται απ’ άκρη σ’ άκρη του βιβλίου ως το γενικό όνομα του λαού μας. Ωστόσο οι όροι «γύφτος» ή «τσιγγάνος» συνεχίζουν ως σήμερα να χρησιμοποιούνται από πολλούς, ενώ ο παροπλισμός τους και η μετάβαση στον όρο *ρομά* προχωρούν αργά. Οι συγγραφείς θα μπορούσαν να συνεισφέρουν σ’ αυτήν τη διαδικασία, αν συμπεριλάμβαναν στα κείμενά τους προτάσεις όπως «οι ρομά, ευρέως γνωστοί με το ανακριβές όνομα *τσιγγάνοι*...» αντί να γράφουν, για παράδειγμα, «οι τσιγγάνοι, που προτιμούν να αποκαλούν τους εαυτούς τους ρομά...».

Τα τελευταία χρόνια ο όρος *ρομά* έχει καθιερωθεί ως συμπεριληπτικός για όλους τους πληθυσμούς που μιλούν ή κάποτε μιλούσαν τη ρομανή. Ενώ όμως υιοθετήθηκε από πολλούς συγγραφείς και από κάθε λογής οργανισμούς και οργανώσεις (όπως το Nordic Roma Council, η Sa-Roma, Inc., και το Roma National Congress) δεν είναι αποδεκτός απ’ όλες τις ομάδες. Τούτο γιατί η λέξη *Rom* αρχικά σήμαινε *παντρεμένος ρομ άντρας*, αλλά με την άφιξη των ρομά στην Ευρώπη πήρε δύο αποκλίνουσες μεταξύ τους σημασίες. Για κάποιους κράτησε την αρχική της σημασία, αλλά εξειδικευμένη μόνο στη δική τους κοινότητα, δηλαδή μόνο για τους ρομά, ενώ γι’ άλλους κατέληξε να σημαίνει απλώς σύζυγος.

Έτσι, για παράδειγμα, οι σιντί, οι ρομάνικαλ ή οι μανούς χρησιμοποιούν τον όρο με τη στενότερη έννοια και όχι για ν’ αποκαλέσουν όλη την ομάδα τους. Από την άλλη μεριά, όλες οι ομάδες χρησιμοποιούν το επίθετο *ρομανί* για να περιγράψουν τους εαυτούς

τους. Ένας σίντο ή ένας ρομάνικαλ πρόθυμα θα παραδεχτεί ότι είναι *ρομά* (ως επίθετο) και ότι μιλάει γλώσσα *ρομανή* (ως επίθετο πάλι), καθώς και ότι διατηρεί την κουλτούρα των ρομά. Ακολουθώντας την κοινή πρακτική να χρησιμοποιούμε επιθετικούς τύπους σαν να ήταν ουσιαστικά (π.χ. *αυτή είναι ιταλίδα, εκείνος είναι ούγγρος*), η χρήση του επιθέτου *ρομανί* γίνεται επίσης με τον ίδιο τρόπο, όπως άλλωστε συμβαίνει και στη Βρετανία εδώ και καιρό.

Το 2000 το Κογκρέσο των ΗΠΑ συμφώνησε ν' ακολουθήσει την ίδια πρακτική. Από τον Νοέμβρη εκείνης της χρονιάς η Βιβλιοθήκη του Κογκρέσου έχει επισήμως αλλάξει τη σχετική θεματική της επικεφαλίδα από *Gypsies* σε *Romanies*.

Επιπλέον, η σωστή χρήση της λέξης *ρομά*, που στην πραγματικότητα είναι πάντοτε αρσενικό ουσιαστικό πληθυντικού αριθμού, προφανώς μπερδεύει πολλούς δημοσιογράφους, οι οποίοι μερικές φορές τη χρησιμοποιούνε λαθεμένα σαν να ήταν ουσιαστικό ενικού ή ακόμα και σαν επίθετο (*Αυτή η γυναίκα είναι ρομά ή η γλώσσα ρομά*). Άλλες φορές η λέξη *ρομανές* χρησιμοποιείται στ' αγγλικά ως εναλλακτικό όνομα για τη γλώσσα μας, τη *ρομανή*, και αυτό πρέπει να αποφεύγεται επίσης. Η λέξη *Ρομανί* όταν βρίσκεται μόνη της ως κύριο όνομα είναι στο σωστό τύπο, αλλά εδώ, όταν δηλαδή μιλάμε για τη γλώσσα μας, είναι επίρρημα που σημαίνει «με τον τρόπο των ρομά». Το «μιλάς ρομανή;» είναι «*Vrakeres Rromanes?*» Αν μεταφραστεί κυριολεκτικά σημαίνει «μιλάς με τον τρόπο των ρομανί;» Παρόμοια λέμε λοιπόν και *hurjade-pen Rromanes*, δηλαδή *αυτοί ντύνονται με τον τρόπο των ρομά*, ή *kiravel Rromanes*, δηλαδή *εκείνη μαγειρεύει με τον τρόπο των ρομά*.

Ρομά υπάρχουν παντού, ακόμα και στην Κίνα και τη Σιγκαπούρη, στην Αυστραλία και την Αφρική, αλλά ο αριθμός τους στην Ευρώπη και στη βόρεια και νότια Αμερική είναι μακράν μεγαλύτερος. Δεν είμαστε πληθυσμός ενιαίος ή ομοιογενής, και μάλιστα από μέρος σε μέρος διαφέρουμε σημαντικά και ως προς την εμφάνισή μας. Οι *Gitanos* της Ισπανίας λίγες ομοιότητες δείχνουν να έχουν με τους *Gypsies* στην Αγγλία, με τους *Tattare* στη Σουηδία ή με τους *Tsigani* στη Ρουμανία. Κι όμως στη γλώσσα μας όλοι αυτοαποκαλούμαστε ρομά, όλοι διατηρούμε στοιχεία της ίδιας κουλτούρας και μάλιστα όλοι μιλάμε (ή πάντως κάποτε μιλούσαμε) διαλέκτους της ίδιας αρ-

Δύο παιδιά ρομά, το ένα από την Ουγγαρία και το άλλο από τη Βρετανία, αποτυπώνουν το ευρύ εμφανισιακό φάσμα των ανθρώπων του λαού μας.

χικής γλώσσας, καθώς και όλοι λίγο ή πολύ μοιραζόμαστε κοινό γενετικό υλικό στο DNA μας. Παρ' όλα αυτά, η αίσθηση ότι ανήκουμε σ' έναν ενιαίο λαό έχει χαθεί προ πολλού, ενώ κοινός παρονομαστής μας είναι τώρα η αντίληψη όχι του τι είμαστε, αλλά του τι δεν είμαστε όλοι εμείς. Οι ρομά δεν είναι γκατζοί, δεν είναι *μη ρομά*.

Για να το θέσω αλλιώς, από τούτη την οπτική γωνία χωρίζουμε τον κόσμο σ' ανθρώπους που είναι γκατζοί και σ' ανθρώπους που δεν είναι. Κι ενώ όλες οι διαφορετικές αυτές ομάδες που δεν είναι γκατζοί αυτοαποκαλούνται μεταξύ τους ρομά, το όνομα αυτό δεν θεωρείται πάντοτε συμπεριληπτικό για όλους. Με άλλα λόγια, όταν έχουμε δύο διαφορετικές ομάδες ρομά, μπορεί η μία ν' αρνείται ότι η άλλη είναι «πραγματικοί» ρομά.

Τούτο είναι αποτέλεσμα κάθε λογής παραγόντων: μεγάλη απόσταση μεταξύ των ομάδων μας τόσο στο χώρο όσο και στο χρόνο, χρήση διαφορετικών διαλέκτων ή και μη χρήση της ρομανής, πολύ ετερόκλητες επαγγελματικές ενασχολήσεις σε παλιότερες ιστορικές εποχές ή και σήμερα, διαφορετικοί βαθμοί επιγαμίας με μη ρομά, κ.ά. Οι ίδιες συμπεριφορές παρατηρούνται άλλωστε και σ' άλλους

γκατζικανέ πληθυσμούς, δηλαδή των γκατζών. Δεν εκπλήσσει λοιπόν που ο προσδιορισμός ποιοι και τι είμαστε προκαλεί σύγχυση και στον έξω κόσμο! Μόλις τον τελευταίο καιρό οι ακτιβιστές ρομά προσπαθούν να διαδώσουν την έννοια της ιστορικής ενότητας ανάμεσα σ' όλες τις διαφορετικές μας ομάδες, αλλά προς το παρόν αυτό αποδεικνύεται δύσκολο να επιτευχθεί.

«Τσιγγάνοι», ρομά και άλλες ονομασίες

Η λέξη *Gipsy* ή *Gypsy* προέρχεται από τη λέξη *αιγύπτιος*, η οποία τον δέκατο έκτο και τον δέκατο έβδομο αιώνα γραφόταν με πολλούς τρόπους: *Egipcian*, *Egyptian*, *'gipcian*, *'gypcian*. Από τους τύπους που έχασαν το αρχικό Ε προέρχεται και η λέξη *gypsy* (γύφτος), και αυτός είναι ένας από τους λόγους που γράφεται με μικρό αρχικό. Τούτο είναι ιδιαίτερα εμφανές στ' αγγλικά, όπου τα εθνικά ονόματα κεφαλαιοποιούνται, και η γραφή του *Gypsy* ως *gypsy* βοήθησε μόνο στο να ενισχυθεί η κοινή αντίληψη ότι είμαστε λαός που χαρακτηρίζεται από τη συμπεριφορά του μάλλον παρά από μια εθνοτική ταυτότητα.

Σπάνια είναι σήμερα η ορθογραφία της λέξης με *i*, δηλαδή *Gipsy*. Ο πρώτος οργανισμός που ασχολήθηκε με τη μελέτη του λαού μας, η Εταιρεία Τσιγγάνικου Φολκλόρ (*Gypsy Lore Society*), που ιδρύθηκε το 1888, επέλεξε την ορθογραφία με *y* και αυτή επικράτησε μολοντί, όπως τονίζεται και παρακάτω στο βιβλίο, σήμερα ή χρήση της λέξης *gypsy* στ' αγγλικά φθίνει έναντι των λέξεων *Roma* και *Romani*.

Στ' αγγλικά η λέξη *Romani* γράφεται επίσης *Romany*. Αυτή η ορθογραφία ξεκίνησε από τον βρετανό συγγραφέα του δέκατου ένατου αιώνα Τζορτζ Μπόροου, και απ' αυτόν διαδόθηκε. Η γραφή με τελικό *i* μάλλον εισήχθη από την Εταιρεία Τσιγγάνικου Φολκλόρ, η οποία κατά πάσα πιθανότητα υιοθέτησε τον τύπο που ήδη χρησιμοποιούνταν από γερμανούς, γάλλους και άλλους ευρωπαίους μελετητές. Παρόλο που η γραφή με τελικό *y* παραμένει συχνή, ιδίως σε λογοτεχνικά έργα, σήμερα όλο και περισσότερο θεωρείται παρωχημένη. Τα Ηνωμένα Έθνη, το Συμβούλιο της Ευρώπης, η Βιβλιοθήκη του Κογκρέσου αλλά και οι ίδιες οι οργανώσεις των ρομά (εκτός από μια ή δύο στη Βρετανία) έχουν υιοθετήσει την ορθογραφία *Romani*. Ωστόσο όλοι οι ορθογραφικοί τύποι συνυπάρχουν στην αγγλική βιβλιογραφία, και τούτο πρέπει να το θυμόμαστε όταν

αναζητούμε με λέξεις κλειδιά στο διαδίκτυο υλικό σχετικό με τους ρομά. Επισημαίνω επιπλέον ότι η σωστή προφορά της λέξης *ρομανή* στ' αγγλικά, *ρόμανι*, κάνει ρίμα, για παράδειγμα, με τη λέξη *hominy*. Η λέξη τονίζεται στην πρώτη συλλαβή, ενώ το *ο* προφέρεται σαν το *ο* του *hot* και όχι σαν εκείνο του *roam* ή του *Rome*.

Μερικές φορές οι λέξεις *ρομ* και *ρόμανι* γράφονται με διπλό αρχικό *R*, δηλαδή *Rrom* ή *Rromani*. Αυτή είναι μια σύμβαση που καθιερώθηκε στην ίδια τη ρομανή γλώσσα, επειδή διαφοροποιεί τον ήχο του *ρ* σ' αυτές τις λέξεις από τον πιο σύντομο ήχο που γράφεται μ' ένα *R*. Για παράδειγμα, έχουμε τη λέξη *raj* (κύριος) και δίπλα της τη λέξη *rraj* (κλαδί), ή αντίστοιχα τις λέξεις *čorimos* (κλοπή) και *čorrimos* (φτώχεια). Όλες αυτές είναι διαφορετικές λέξεις, προφέρονται διαφορετικά, και συνεπώς πρέπει να γράφονται και διαφορετικά. Έγιναν πολλές προσπάθειες ν' αναπαρασταθεί ο ήχος για τον οποίο χρησιμοποιείται η γραφή */rr/*, δηλαδή το μακρόσυρτο *ρ*, με τους χαρακτήρες *ŗ* ή *ř*, αλλά τελικά η χρήση του διπλού *rr* επικράτησε, μάλλον επειδή δεν απαιτεί τη χρήση συμβόλων τονισμού. Η χρήση του διπλού *rr* απαντά λιγότερο συχνά σ' άλλες γλώσσες. Η κυβέρνηση της Ρουμανίας πάντως τη στηρίζει επειδή βοηθά να διακρίνεται η λέξη *Rromani* από τη λέξη *Romania*.

Γκατζοί και άλλες ονομασίες των μη ρομά

Η πιο συχνή ονομασία στη γλώσσα μας για τους μη ρομα είναι *γκατζοί* (*gadže*, και στον ενικό αριθμό *gadžo*), παρόλο που υπάρχουν και αρκετές άλλες.² Δεν πρόκειται για κύριο όνομα, ούτε και είναι προσβλητική: απλά δηλώνει τους ανθρώπους που δεν είναι ρομά. Συχνά συναντούμε επίσης τη λέξη *gorgio* (που αποδίδεται στον Τζορτζ Μπόροου), η οποία απαντά ολόιδια και στη ρομάνικαλ, τη διάλεκτο των ρομά της Βρετανίας. Συνηθισμένες ορθογραφίες της λέξης *gorgio* είναι *gaujo*, *gawjo* και *gawja*, η τελευταία από τις οποίες αποδίδει καλύτερα την προφορά.

Τον δέκατο ένατο αιώνα οι αγγλόφωνες αναφορές περιστασιακά χρησιμοποιούσαν ως δηλωτικό των μη ρομά τον όρο *gentiles* (εθνι-

2. Στις σύγχρονες ελληνικές εκδοχές της ρομανής πολύ συχνά χρησιμοποιείται αντί του *γκατζός* και το *μπαλαμός* [ΣτΕ].

κοί). Η χρήση του είχε ενισχυθεί εκείνο τον καιρό εν μέρει λόγω της ισχυρής ιεραποστολικής δραστηριότητας μεταξύ των ρομά της Αγγλίας, που τόνιζε και τους δικούς μας μη χριστιανικούς τρόπους, κι εν μέρει λόγω της συχνής μας συσχέτισης με τον εβραϊκό λαό. Ο όρος σπάνια χρησιμοποιείται σήμερα μ' αυτήν τη σημασία (πρβλ. Matras 1998, 8· Nemeth 2002, 70) και η χρήση του δεν συνίσταται. Εξάλλου γκατζοί είναι επίσης, για εμάς, τόσο οι ινδουιστές όσο και οι εβραίοι και οι μουσουλμάνοι.

Ερωτήσεις

1. Γιατί σε παλαιότερους χρόνους ποτέ δεν αποκαλούνταν οι ρομά με το πραγματικό τους όνομα;
2. Γιατί δεν παρατηρείται αίσθηση ενότητας μεταξύ των διαφόρων ομάδων των ρομά, όπως συμβαίνει, για παράδειγμα στους εβραίους ή στους αρμένιους της διασποράς;
3. Σε ποιο βαθμό τούτο το χαρακτηριστικό συναρτάται με τα σύγχρονα προβλήματα των ρομά;

Η ιστορία μας

Κανένα έθνος δεν γνωρίζει τον εαυτό του αν δεν γνωρίζει το παρελθόν του.

Μπεν Ώιμς Γουίλιαμς

Οι ρομά πρωτοέφτασαν στην Ευρώπη τέλη του δέκατου τρίτου αιώνα, τον καιρό που οι οθωμανοί τούρκοι σιγά σιγά καταλάμβαναν τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία διαδίδοντας το ισλάμ κι επεκτείνοντας την πολιτική επιρροή τους. Αρχικά πολλοί ευρωπαίοι πέρασαν και τους ρομά για τούρκους, και σ' αρκετά μέρη εξακολουθούν ως σήμερα να μας ονομάζουν έτσι. Άλλη μία ονομασία που αποτυπώνει την ίδια παρανόηση είναι *σαρακηνοί*.³ Έτσι μας αποκαλούσαν ο γαλλικός και ο γερμανικός λαός. Η σύνδεση με το «μη χριστιανοί» είναι εμφανής και στην αρχική ολλανδική ονομασία *Heiden* («ειδωλολάτρες»). Ωστόσο μόνο δύο ονόματα άντεξαν στο χρόνο και μας έμειναν, και τα δύο επίσης βασισμένα σε παρανοήσεις της ταυτότητάς μας: «τσιγγάνοι» και «γύφτοι».

Το «τσιγγάνοι» παρήγαγε τους τύπους *Cingano*, *Cikan*, *Zigeuner* και *Çingene*. Προέρχεται από το βυζαντινό *αθίγγανοι*, όνομα που δόθηκε στους ρομά κατά τη διάρκεια της βυζαντινής περιόδου· σημαί-

3. Αρχικά δηλωτική νομαδικών αραβικών και συριακών φυλών, ήδη από τον δωδέκατο αιώνα στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία και αλλού χρησιμοποιούνταν για τους μουσουλμάνους γενικά [ΣτΜ].

νει κάτι σαν ο λαός που δεν τον ακουμπάμε ή εκείνοι που πρέπει να κρατάμε τα χέρια μας μακριά τους. Πιθανώς δόθηκε επειδή θεωρούνταν ότι κρατούσαμε αποστάσεις απ' όλο τον άλλο κόσμο.

Η άλλη ταμπέλα, «γύφτοι» («αιγύπτιοι»), είναι ακόμα πιο διαδεδομένη σήμερα στη Δύση ως *Gypsy, Sipsiwn, Ijito, Gjupci, Gitano, γύφτος, Gitan* και τα παρόμοια. Υπάρχουν διαφορετικές εξηγήσεις γι' αυτήν τη σύνδεση με την Αίγυπτο. Πρώτα πρώτα οι ευρωπαίοι του μεσαίωνα χρησιμοποιούσαν τη λέξη «Egyptian» αδιακρίτως για κάθε λογής ξένους πληθυσμούς· ήταν όρος-ομπρέλα. Δεύτερον, οι ρομά μετά την άφιξή τους στην Ευρώπη εγκαταστάθηκαν για ένα διάστημα στην ακτή της Αδριατικής, σ' ένα μέρος της Ηπείρου που ονομαζόταν και *Μικρή Αίγυπτος*. Τρίτον, κάποιοι απ' αυτούς όντως αποκαλούσαν τους εαυτούς τους αιγύπτιους. Υπάρχουν ενδείξεις ότι οι οθωμανοί, την πρώιμη περίοδο της άφιξης των ρομά στα Βαλκάνια, είχαν διά της βίας στείλει αρκετούς στην Αίγυπτο, αλλά κάποιοι κατάφεραν να γυρίσουν στην Ευρώπη. Μετά την επιστροφή τους έλεγαν λοιπόν ότι είχαν έλθει από την Αίγυπτο (Lee 2001).

Μολαταύτα τ' όνομα *αιγύπτιοι*, το οποίο πιθανότατα πρωτοχρησιμοποιήθηκε για τους ντομάρι και κατόπιν για τους ρομά γενικά, χρησιμοποιούνταν ήδη στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία πριν από την άφιξη των ρομά, επομένως ίσως προήλθε από εκεί (Soulis 1961, 148). Στην Ουγγαρία, τη Ρουμανία και τη Ρωσία οι ρομά αποκαλούνταν και *λαός των Φαραώ*. Το μόνο όνομα που οι ευρωπαίοι ποτέ δεν χρησιμοποίησαν για τους νεοφερμένους ήταν το ίδιο το *ρομά*. Και μολονότι κάποιοι από τους νεοφερμένους όντως έλεγαν πως κατάγονταν από την Ινδία, αυτό ποτέ δεν έγινε ευρύτερα γνωστό. Μόλις τεσσερεισήμισι αιώνες μετά άρχισαν οι ευρωπαίοι μελετητές να μαθαίνουν ποιοι είμαστε.

Πώς έμαθαν οι δυτικοί την πραγματική καταγωγή των ρομά

Η σύνδεση μεταξύ ρομά και Ινδίας μαθεύτηκε κατά τύχη το 1760 στην Ολλανδία. Ένας φοιτητής θεολογίας από τη δυτική Ουγγαρία, ο Στέφαν Βάλι, είχε καθίσει μια μέρα σε μια αίθουσα του πανεπιστημίου του Λάιντεν μαζί με κάποιους φοιτητές που είχαν έρθει από το Μαλάμπαρ της Ινδίας. Συζητούσαν για την αρχαία ινδική γλώσσα, τα σανσκριτικά. Η οικογένεια του Βάλι κατείχε μεγάλα κτήματα

«Εξαιτίας των παράξενων χορών τους, των ρομαντικών τους τραγουδιών και της περιπλανώμενης ζωής τους, πάντοτε σκεφτόμαστε τους τοιγάνους σαν μυστηριώδεις και ενδιαφέροντες». Κείμενο και εικονογράφηση: *The Linkletter Picture Encyclopedia for Boys and Girls*, New York: Harwyn Publishing Corporation, 1961, 132. Ωστόσο οι φορεσιές που απεικονίζονται δεν είναι ρομανικές και στη ρομανική κουλτούρα απαγορεύεται να δείχνεις τα πόδια πάνω από το γόνατο.

στην ουγγρική πόλη Γκιόρ, όπου πολλοί ρομά απασχολούνταν ως μεροκαματιάρηδες εργάτες. Ο Βάλι είχε γίνει φίλος με μερικούς απ' αυτούς και είχε μάθει λέξεις και φράσεις της γλώσσας μας. Όταν άκουσε τους ινδούς φοιτητές να χρησιμοποιούν σανσκριτικές λέξεις αναγνώρισε ομοιότητες με τη ρομανή, δεν ήταν όμως γλωσσολόγος και δεν ήξερε τι να την κάνει αυτήν τη νέα πληροφορία. Την ανέφερε σ' έναν γνωστό του τυπογράφο, τον Ίστβαν Νέμετ, ο οποίος τρία χρόνια αργότερα είπε την ιστορία σε κάποιον άλλον, ένα λοχαγό ονόματι Σέκεϊ φον Ντόμπα. Με τη σειρά του και κείνος την είπε στον λόγιο Γκέοργκ Πρέι. Έτσι λοιπόν δεκαέξι χρόνια αργότερα, το 1776, και από τρίτο χέρι, ο Πρέι δημοσίευσε μια σχετική περιγραφή στη *Wiener Zeitung*. Από εκεί και πέρα διάφοροι άλλοι λόγιοι, όπως ο Ρούντιγκερ, ο Γκρέλμαν και ο Μάρσντεν ξεκίνησαν δικές τους έρευ-

νες (Rüdiger 1782· Grellmann 1783· Marsden 1785). Οι ρομανικές σπουδές είχαν γεννηθεί.

Μόλις η γλώσσα αναγνωρίστηκε ως ινδική, προέκυψαν πολλά ερωτήματα. Αν οι ρομά μιλούν μια γλώσσα που μιλιέται στην Ινδία, είπαν οι ερευνητές, τότε θα πρέπει να είναι και ινδοί. Σήμερα δεν θα κάναμε τόσο εύκολα μια τέτοια υπόθεση. Δεν υπάρχει αναγκαστικά σύνδεση της γενετικής καταγωγής με τη γλώσσα που μιλάς, αλλ' αυτό δεν το γνώριζαν οι άνθρωποι πριν από δυο αιώνες. Αν ήταν λοιπόν ινδοί, έλεγαν, τότε τι δουλειά έχουν στην Ευρώπη; Και γιατί άραγε να έφυγαν από την Ινδία, και πότε ακριβώς έφυγαν; Είχανε μήπως εκεί δική τους πατρίδα; Άραγε υπήρχαν ρομά που να έμεναν ακόμα εκεί; Μερικά απ' αυτά τα ερωτήματα συνεχίζουν ν' απασχολούν τους μελετητές μέχρι και τις ημέρες μας, παρόλο που εμείς σήμερα γνωρίζουμε πολύ περισσότερα απ' όσα γνώριζαν οι άνθρωποι πριν από δύο αιώνες.

Αξίζει να προσέξουμε ότι, παρά τις ολοένα περισσότερες ενδείξεις της ινδικής καταγωγής του λαού μας που παρήγε η ακαδημαϊκή έρευνα, άλλες μάλλον ευφάνταστες απόψεις συνέχισαν να διατυπώνονται στη διάρκεια του δέκατου ένατου και του εικοστού αιώνα, ακόμη και μετά την αδιαφιλονίκητη εξακρίβωση της καταγωγής μας. Παραδείγματος χάριν ότι δήθεν καταγόμαστε από τη χαμένη Ατλαντίδα ή ότι, μαζί με άλλους όπως οι αυτόχθονες ινδιάνοι της Αμερικής, οι βάσκοι και οι βεδουίνοι, είμαστε απόγονοι μιας προϊστορικής φυλής καβαλάρηδων που κάποτε δρασκελίζαν με τ' άλογά τους ολάκερη τη γη.

Σαν να μην ήταν αρκετά συναρπαστική η αληθινή ιστορία των ρομά, κάποιοι συγγραφείς συνεχίζουν μέχρι σήμερα να μας παρουσιάζουν σαν όντα μυστηριώδη και αλλόκοτα. Στην εισαγωγή ενός βιβλίου για τους ρομά κάποιος γράφει πως «υπάρχουν παραπάνω από πέντε εκατομμύρια τσιγγάνοι που περιπλανιούνται σήμερα στον κόσμο [...] παραμένουν ακόμη και τώρα εξίσου μυστηριώδεις όσο και τον δέκατο πέμπτο αιώνα, όταν πρωτοήρθαν στην Ευρώπη. Δραβιδικής καταγωγής, προέρχονται από τη βορειοανατολική Ινδία όπου ήταν παρίες και επίσης, σύμφωνα με την παράδοση, μεταλλουργοί, πλανόδιοι μουσικοί, παραμυθάδες και φακίρνες» (Starkie 1972, i). Ακόμη κι εγκυκλοπαίδειες προωθούσαν ως και

τον εικοστό αιώνα την εξωτική αυτή εικόνα. Παράδειγμα, το λήμμα *Τσιγγάνοι* στην οκτάτομη *American Educator*:

ΤΣΙΠΤΑΝΟΙ, *jip'sis*, ομάδα ξένου πληθυσμού [...] Δεν είναι γνωστό με βεβαιότητα το σημείο όπου πρωτοεμφανίστηκαν, ωστόσο η ινδική καταγωγή τους είναι πιθανότερη [...] Μόνον το ένστικτο, όπως αυτό εκδηλώνεται στα κατώτερα ζωικά είδη, δείχνει να τους οδηγεί, κάνοντάς τους να ακολουθούν τη [νομαδική] πορεία των προγόνων τους (Foster και Hughes 1924, 1603)

Η πρώτη ακαδημαϊκή υπόθεση, στηριγμένη πάντως στη νεοαποκτημένη γνώση και στη σύνδεσή μας με την Ινδία, ήταν πως, αφού οι ρομά στην Ευρώπη ήταν φτωχοί, δούλευαν ανειδίκευτοι εργάτες και γίνονταν συχνά διασκεδαστές, κάπως έτσι θα έπρεπε να ζούσαν και προτού αφήσουν την πατρίδα τους. Στην Ινδία αυτός ο τρόπος ζωής προσιδιάζει στα μέλη της κάστας *σούντρα*. Έτσι ο Χάινριχ Γκρέλμαν υποστήριξε, το 1783, ότι καταγόμαστε απ' αυτή την κάστα, που ζει στο χαμηλότερο κοινωνικό επίπεδο της Ινδίας.

Το ινδικό σύστημα των καστών είναι σύνθετο, αλλά σε γενικές γραμμές χωρίζει την κοινωνία σε τέσσερεις κύριες κάστες ή *βάρνες* (*varna*) κι εκατοντάδες υποκατηγορίες τους ή αλλιώς *τζάτι* (*jati*, κοινωνικές βαθμίδες). Οι *βραχμάνοι*, δηλαδή οι άντρες που διδάσκουν τις ιερές γραφές, βρίσκονται στην κορυφή. Στη δεύτερη κάστα βρίσκονται οι *ξατρίγια*, δηλαδή οι πολεμιστές, και στην τρίτη οι *βαϊσίγια*, έμποροι και παραγωγοί. Οι *σούντρα* βρίσκονται στον πάτο, ενώ υπάρχουν και άλλοι πληθυσμοί που δεν εντάσσονται καν σ' αυτό το σχήμα. Τα μέλη των τριών ανώτερων καστών ισχυρίζονται ότι είναι απόγονοι του λαού που κάποτε αυτοαποκαλούνταν *άριοι* (Kumar 2001, 1-2), ενώ η κάστα των σούντρα αποτελούνταν από αυτόχθονες κυρίως με καταγωγή δραβιδική ή μούντα.

Φυσικά η κοινωνία της Ινδίας στην πράξη δεν διαιρείται αυστηρά σύμφωνα μ' αυτό το σχήμα, και υπάρχουν και βραχμάνοι δραβιδικής καταγωγής. Επιπλέον ο αυτοαποκαλούμενος άριος πληθυσμός σαφώς ήρθε σ' επιμειξία με τους μη άριους της Ινδίας. Η ιδέα ότι κάποτε υπήρχε μια «άρια» ταυτότητα δεν έχει απολύτως καμία επιστημονική βάση, ωστόσο η πίστη στο αντίθετο είχε καταστροφική

κές συνέπειες για το λαό μας, τις οποίες πραγματεύομαι παρακάτω στο Τέταρτο Κεφάλαιο.

Το 1830 ο Τζέιμς Χάριοτ, αξιωματικός του ινδικού στρατού, δημοσίευσε ένα απόσπασμα μιας ιστορίας από το περσικό *Σαχναμέ*, το *Βιβλίο των Βασιλέων*. Το μακροσκελές αυτό έπος είχε γραφτεί από τον ποιητή Φιρδουσί τον ενδέκατο αιώνα. Η αφήγηση εξιστορεί ένα περιστατικό του πέμπτου αιώνα, όταν ο ινδός βασιλιάς Σανκάλ δώρισε στον Μπαράμ Γκουρ, γαμπρό του και τότε σάχη της Περσίας, δώδεκα χιλιάδες μουσικούς. Το γεγονός αυτό αναμφίβολα συνέβη, αφού η ίδια ιστορία καταγράφεται ανεξάρτητα και από άλλους συγγραφείς. Ο Χάριοτ ισχυρίστηκε ότι αυτοί οι μουσικοί ήταν πρόγονοι των ρομά μιας και, στη συνέχεια της ιστορίας, ύστερα από ένα χρόνο ο Μπαράμ Γκουρ τους έδιωξε και προφανώς κινήθηκαν δυτικά προς την Ευρώπη. Τούτη η εκδοχή συνάρπασε αμέσως τους τότε μελετητές επειδή έδινε εξήγηση στο λόγο που μια μεγάλη ομάδα ινδών, ιδίως μουσικών, εγκατέλειψε την Ινδία και μετά συνέχισε να ταξιδεύει. Σήμερα, σχεδόν διακόσια χρόνια αφότου αρχικά προτάθηκε, η ίδια ερμηνεία της προέλευσης των ρομά εξακολουθεί να επαναλαμβάνεται ακόμα και σε σύγχρονες δημοσιεύσεις (βλ. για παράδειγμα Di Renzo 2001 ή Altinoz 2001). Ωστόσο, όπως θα δούμε παρακάτω, είναι λαθεμένη.

Το επόμενο ορόσημο στις ρομανικές σπουδές, περίπου μια δεκαετία αργότερα, ήταν η δημοσίευση ενός σημαντικού δίτομου έργου για τη γλώσσα μας, από τον Αύγουστο Ποτ (Pott 1844). Συμπεριλάμβανε το αντίγραφο μιας επιστολής που ο Ποτ είχε λάβει από κάποιον Μπρόκχαουζ, ο οποίος υποστήριζε ότι, αφού οι ρομά αυτοαποκαλούνταν *ρομ*, ίσως αυτή η λέξη να ταυτιζόταν με την ινδική *Dom*. Οι *ντομ* απασχολούνταν ως ανειδίκευτοι εργάτες στην Ινδία, όπως ακριβώς και οι ρομά στην Ευρώπη, επομένως πιθανότατα αποτελούσαν τον ίδιο λαό. Την ίδια περίπου εποχή είχε πράγματι μαθευτεί ότι υπήρχε κι ένας άλλος πληθυσμός που μιλούσε ινδική γλώσσα, ζούσε στη Μέση Ανατολή και αυτοαποκαλούνταν *ντομ* ή *ντομάρι*. Η εξέλιξη αυτή κατά κάποιον τρόπο έλυνε το πρόβλημα: αυτοί θα έπρεπε να ήταν λοιπόν οι απόγονοι των μουσικών του Μπαράμ Γκουρ, καθώς εξακολουθούσαν να ζουν στη Συρία, την Ιορδανία, την Ιερουσαλήμ και αλλού, και μάλιστα κρατούσαν το αρχικό τους όνομα.

Στη συνέχεια του δέκατου ένατου αιώνα ευρωπαίοι ερευνητές ανακάλυψαν ακόμη έναν πληθυσμό, αυτήν τη φορά στην Αρμενία, που μιλούσε μια γλώσσα γεμάτη ινδικές λέξεις και αυτοαποκαλούνταν *λομ*. Και οι τρεις πληθυσμοί λοιπόν, *οι ρομ, οι ντομ και οι λομ*, άρχισαν ν' αναφέρονται στη σχετική βιβλιογραφία ως «τοιγγάνοι», και πιθανολογούνταν ότι όλοι προέρχονταν από μία αρχική μετανάστευση που είχε ξεκινήσει από την Ινδία.

Οι λεπτομέρειες παρουσιάστηκαν από τον βρετανό ρομανολόγο Τζον Σάμπσον το 1923. Ο ίδιος πίστευε ότι η μετανάστευση όλων αυτών των ομάδων είχε ξεκινήσει τον δέκατο αιώνα ως μία ενιαία αρχική μετανάστευση από την Ινδία, αλλά στην πορεία, καθώς διάβαινε την Περσία, διαιρέθηκε σε τρεις ομάδες. Η πρώτη απ' αυτές (οι ντομ) έμεινε στην Εγγύς Ανατολή, η δεύτερη (οι λομ) κινήθηκε προς Αρμενία, και η τρίτη (οι ρομ) πέρασε στην Ευρώπη μέσω της Ανατολίας. Ο Σάμπσον έδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον επίσης για τη σχέση της ρομανής με τις γλώσσες της Ινδίας, κι επέμενε ότι συνδεόταν περισσότερο μ' αυτές που μιλιούνταν στα βορειοανατολικά, όπως τη *σιντή* ή τη *μουλτανή*. Ωστόσο αμφισβητήθηκε στα 1927 από έναν άλλο γλωσσολόγο, τον Τέρνερ, ο οποίος ισχυρίστηκε ότι η ρομανή έμοιαζε περισσότερο στις γλώσσες της κεντρικής Ινδίας, όπως ήταν η *χιντή* και η *παντζάμπη*.

Τόσο ο Σάμπσον όσο και ο Τέρνερ, αλλά κι εκείνοι που τους ακολούθησαν, κατέληξαν σε λάθος συμπεράσματα, επειδή στην ιστορική και συγκριτική έρευνά τους συνέκριναν τη ρομανή, την ντομαρή (δηλαδή τη γλώσσα των ντομ) και τη λομαβρέν (τη γλώσσα των λομ) στηριγμένοι στην υπόθεση ότι οι πληθυσμοί που τις μιλούσαν θ' αποτελούσαν και παρακλάδια της ίδιας αρχικής μετανάστευσης, και συνεπώς θα είχαν την ίδια αρχική γλώσσα. Στις ημέρες μας δεν δεχόμαστε πλέον αυτή την υπόθεση. Επίσης βλέπουμε πως υπάρχουν και άλλοι πληθυσμοί παρόμοιοι με τους ντομ σ' όλη τη Μέση Ανατολή, που προήλθαν από διαφορετικές μεταναστευτικές ροές από την Ινδία. Μετανάστευσαν όμως σε τόσο πολύ διαφορετικούς χρόνους, και υπό τόσο διαφορετικές συνθήκες, ώστε έχουν ελάχιστη σχέση με τους ρομά, όσο λίγη έχουν και οι παντζάμπη και οι γκουαράτι της Ινδίας.

Ο *Teljaripe*: Η έξοδος από την Ινδία

Υπό το πρίσμα λοιπόν της σύγχρονης έρευνας για την προέλευση των ρομά και της ρομανής, και ιδίως αφότου μπήκαν και ινδοί ερευνητές στη συζήτηση, προκύπτει μια νέα εικόνα. Πρώτα πρώτα, μολονότι το γεγονός που περιγράφει ο Φιρδουσί στο *Βιβλίο των Βασιλέων* αναμφίβολα συνέβη, και ακόμη κι αν οι ντομ της Μέσης Ανατολής πράγματι κατάγονται από κείνους τους αρχαίους μουσικούς, αν εξετάσουμε τη γλώσσα τους διευκρινίζεται εύκολα ότι είχε προέλευση ινδική αλλά διαφορετική από τη ρομανή. Η γραμματική της και οι ινδικές λέξεις της δεν ανταποκρίνονται επαρκώς στις αντίστοιχες της ρομανής όσον αφορά τη συσχέτισή τους με συγκεκριμένες περιοχές και γλώσσες στην Ινδία. Δεύτερον, αν οι ρομά και οι ντομάρ είχαν ακολουθήσει διαφορετικές πορείες αφότου είχαν πρώτα διασχίσει μαζί την Περσία, τότε οι πολλές περσικές λέξεις που και οι δυο γλώσσες υιοθέτησαν θα έπρεπε να συνέπιπταν, αλλά κάτι τέτοιο δεν συμβαίνει.

Τελευταία αλλά σημαντικότερη παρατήρηση είναι ότι τον πέμπτο αιώνα οι γλώσσες της Ινδίας είχαν τρία γραμματικά γένη, αρσενικό, θηλυκό και ουδέτερο, ακριβώς όπως τα σύγχρονα, τσέχικα, ελληνικά ή βουλγάρικα (για παράδειγμα, στα ελληνικά υπάρχουν ο *άντρας*, η *γυναίκα*, το *κορίτσι*). Κατά τη Νέα Ινδοάρια Περίοδο όμως, που ξεκινά γύρω στο έτος 1000, οι περισσότερες ινδικές γλώσσες αρχίζουν να χάνουν το ουδέτερο και να μένουν με δύο γένη, αρσενικό και θηλυκό. Στην ντομάρ υπάρχουν και τα τρία γένη, γεγονός που τεκμηριώνει ότι οι ομιλητές της θα πρέπει να είχαν φύγει από την Ινδία όταν η γλώσσα διατηρούσε τρία γένη. Στη ρομανή, αντίθετα, έχουμε μόνο δύο γένη, κι εκτός αυτού όσα ουσιαστικά της ήταν αρχικά ουδέτερα όλα κατέληξαν αρσενικά, ακριβώς όπως συνέβη και στη χιντή και σ' άλλες γλώσσες που μιλιούνται ως σήμερα στην Ινδία.

Μπορούμε λοιπόν με ασφάλεια να συμπεράνουμε ότι την εποχή που αρχίζει να χάνεται το ουδέτερο γένος από την ινδική γλώσσα, περί το έτος 1000, οι γλώσσες που θα εξελιχθούν αργότερα στη ρομανή δεν έχουν ακόμη εγκαταλείψει την πατρίδα τους. Αν η πρώτη ενδεχόμενη καταγραφή της παρουσίας ρομά στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία πράγματι περιέχεται στον *Βίο του Αγίου Γεωργίου*

Η διαδρομή που ακολουθήσαμε από το Ινδοκούς ως την Ευρώπη.

του Αθωνίτη, έργο γραμμένο γύρω στο 1068 στη μονή Ιβήρων για έναν γεωργιανό μοναχό, τότε μεσολάβησαν μόλις πενήντα χρόνια, ίσως και λιγότερα, από την έξοδο των προγόνων των ρομά από την Ινδία ως την άφιξη κάποιων ρομά στις πύλες της Ευρώπης. Έτσι θα μπορούσε να εξηγηθεί και γιατί δεν υπήρξε επαρκής χρόνος για γλωσσικά δάνεια από την αραβική. Ωστόσο αυτή η πρώτη καταγραφή θα μπορούσε ν' αναφέρεται και σε ντομάρι μάλλον παρά ρομά. Η παρουσία των πρώτων ντομάρι στην περιοχή (με το όνομα *λορ*) καταγράφεται ήδη από τη μεσαιωνική περίοδο (Soulis 1961, 150).

Η δεύτερη σχετική καταγραφή, η οποία σύμφωνα με τον Άνγκους Φρέιζερ (Fraser 1992, 46) σαφώς αφορά ρομά, και στην οποία ονομάζονται *αθίγγανοι*, βρίσκεται σ' ένα σχόλιο γραμμένο γύρω στα τέλη του δωδέκατου αιώνα, του Θεοδώρου Βαλσαμώνα, ο οποίος αποβίωσε γύρω στα 1204 (Soulis 1961, 146). Αν οι σελτζούκοι, μία από τις φυλές των ογούζων τούρκων, συνέβαλαν πράγματι καίρια στη μεταφορά των προγόνων των ρομά από τα εδάφη των γαζναβιδών ως την Ανατολία, όταν νίκησαν τους αρμένιους στη μάχη του Μαντζικέρτ το 1071, τότε η χρονική ακολουθία θα ταίριαζε

καλύτερα μ' αυτήν τη δεύτερη και μάλλον αξιόπιστη καταγραφή της παρουσίας ρομά στην Κωνσταντινούπολη. Ο Σούλης γράφει (Soulis 1961, 163):

Πρέπει λοιπόν να συμπεράνουμε ότι η άφιξη των τσιγγάνων στα βυζαντινά εδάφη συνδέεται αναμφίβολα με τις επιδρομές των σελτζούκων στην Αρμενία, όπου οι τσιγγάνοι είχαν μακρά παρουσία πριν από την εμφάνισή τους στην Ευρώπη, όπως καταδεικνύει και ο μεγάλος αριθμός αρμενικών γλωσσικών δανείων στο λεξιλόγιό τους.

Μεταξύ του 1038 και του 1040, περίπου τρεις δεκαετίες προτού καταλάβουν την Αρμενία, οι σελτζούκοι είχαν ήδη νικήσει τους γαζναβίδες που είχαν προηγουμένως νικήσει τους ρατζπούτ στη Νισαπούρ, μέρος του Χορασάν το οποίο σήμερα βρίσκεται στο ανατολικό Ιράν. Τους έφεραν αιχμαλώτους από την Ινδία και την Περσία στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία, «συνήθως ως στρατιώτες».⁴ Μπορεί κανείς να υποθέσει ότι οι αιχμάλωτοι των σελτζούκων ήταν οι ίδιοι ρατζπούτ που είχαν νωρίτερα νικήσει κι αιχμαλωτίσει οι νητσημένοι πλέον γαζναβίδες, οι οποίοι τους χρησιμοποιούσαν επίσης ως πολεμιστές.

Τως η αιτία για τη διάσπαση της ομάδας που αργότερα θ' αποτελούσε τους λομ και την εγκατάστασή της ανατολικότερα να ήταν αυτές οι ίδιες επιδρομές στην Αρμενία, οι οποίες πραγματοποιήθηκαν προτού η μετανάστευση συνεχιστεί προς τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Στη γλώσσα τους, τη λομαβρέν, δεν έχουν καθόλου ελληνικές λέξεις, ενώ οι πάμπολλες αρμένικες λέξεις της είναι σχεδόν ανύπαρκτες στη ρομανή. Οι δυο γλώσσες έχουν πράγματι εν πολλοίς κοινό λεξιλόγιο ινδικής προέλευσης αλλά και αρκετά διαφορετικές επιλογές λέξεων, πράγμα που μας κάνει να συμπεράνουμε ότι καμία από τις δύο δεν είχε παγιωθεί εκείνη την τόσο πρώιμη εποχή.

Υπάρχει και άλλη μια ενδεχόμενη σύνδεση ανάμεσα στους σελτζούκους και τ' όνομά μας ρομ. Αν πράγματι οι ρομά και η ρομανή

4. Βλ. http://www.ucalgary.ca/applied_history/tutor/oldwrld/armies/seljuk.html.

δεν υπήρχαν ως ομάδα και ως γλώσσα πριν απ' αυτή την περίοδο, τότε ίσως ο αυτοπροσδιορισμός και η ονομασία *ρομ* να γεννήθηκαν εκείνο τον καιρό. Το σελτζουκικό σουλτανάτο, που στο μεταξύ είχε εξαπλωθεί στην Ανατολία, στα περισσότερα από τα εδάφη που ανήκαν προηγουμένως στους βυζαντινούς, ονομαζόταν Ρουμ ή Σουλτανάτο του Ρουμ. Αλλά και οι ίδιοι οι βυζαντινοί αυτοαποκαλούνταν *ρωμαίοι*, ανακοινώνοντας έτσι τις καταβολές τους στην Ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία.⁵ Ίσως λοιπόν το ισλάμ καθώς εξαπλωνόταν ανατολικά ν' άνοιξε το δρόμο για την έξοδο των προγόνων μας από την Ινδία, και συνάμα η επέκτασή του δυτικά, ιδίως όπως τη διεκπεραίωσαν οι σελτζούκοι τούρκοι, να ήταν ο πρωταρχικός λόγος που οι πρόγονοί μας οδηγήθηκαν στην Ευρώπη.

Εξετάζοντας τη ρομανή βρίσκουμε και το επόμενο κομμάτι του παζλ. Έχοντας ήδη προσδιορίσει, με βάση τη γραμματική της, ότι η αποχώρηση από την Ινδία δεν έγινε νωρίτερα από το έτος 1000 – χρονολόγηση που επιβεβαιώνεται μάλιστα με βάση την αλλαγή των φωνημάτων στην προφορά της Νέας Ινδοάριας Γλώσσας– μπορούμε να βρούμε επιπλέον στοιχεία στο λεξιλόγιό της. Όντας ινδική γλώσσα, μοιράζεται τις πρώτες και πιο βασικές λέξεις της με άλλες γλώσσες της Ινδίας. Παραδείγματος χάριν, η λέξη νερό, που στη ρομανή είναι *ranī*, είναι ολόγεια στη χιντή, στην παντζάμπη, στη νεπάλη, στην μπενγκάλη, στη μαράτη, στη σιντή, στην γκουτζαράτη και σε πενήντα άλλες ινδικές γλώσσες.

Πρόσθετα στοιχεία βρίσκουμε στην έκθεση του Ιουνίου του 2001 του Κέντρου Ανθρώπινης Γενετικής του Πανεπιστημίου Ίντιθ Κάουαν. Καταλήγει στο συμπέρασμα ότι:

Η ανάλυση γενετικών πολυμορφισμών οι οποίοι εξελίσσονται βραδύρυθμα έχει ταυτοποιήσει μια ενιαία μπρογραμμική και μια ενιαία πατρογραμμική γενεαλογία, από την Ινδία, σε όλες τις ομάδες [*ρομά* που ερευνήθηκαν]. [...] Αυτές οι γενεαλογίες

5. Αναλυτικά για τις πολλαπλές χρήσεις του ονόματος *ρομ* εκείνη την περίοδο βλ. Cemal Kafadar, «Introduction. A Rome of One's Own: Reflections on Cultural Geography and Identity in the Lands of Rum», *Muqarnas* 24 [2007]: και του ίδιου, *History and Ideology: Architectural Heritage of the «Lands of Rum»*, Leiden: Brill, 2007, 7-25 [ΣτΕ].

ανήκουν σε ένα μικρό υποσύνολο της γνωστής μας γενετικής ποικιλότητας της Ινδίας. Επομένως οι ρομά κατάγονται από μία μικρή προγονική ομάδα της ινδικής υποπείρου, η οποία κατόπιν διασπάστηκε σε πολλούς χωριστούς πληθυσμούς όταν βρισκόταν στην Ευρώπη (Kalaydjieva *et al.* 1999, 15).

Σε συνδυασμό με τα γλωσσολογικά τεκμήρια, καταλήγουμε λοιπόν ν' αναφερόμαστε σ' έναν πληθυσμό από στενά συγγενικές ομάδες, ο οποίος μοιραζόταν τους ίδιους γενετικούς δείκτες αλλά είχε διαφοροποιηθεί γλωσσολογικά, όπως συνέβη παραδείγματος χάριν και σ' άλλες ομάδες, οι οποίες μιλούν κέλτικές ή ρωμανικές γλώσσες. Αναλύσεις βιολογικού ορού, οι οποίες πραγματοποιήθηκαν από τον γενετιστή Βιγεντιέρ Μπάλα, είχαν ήδη προσδιορίσει ένα «κοινό εθνοτικό υπόστρωμα» στην Ινδία, το οποίο μοιράζονται από κοινού οι ρομά «με τους τζατ σιχ, τους παντζάμπι χιντού, και τους ρατζπούτ» (Bhalla 1992, 331-332)

Καθώς η μετανάστευση προχωρούσε προς τα βορειοδυτικά και την Ευρώπη, νέες λέξεις από άλλες γλώσσες προστέθηκαν και αφομοιώθηκαν στο λεξιλόγιο της ρομανής, έτσι ώστε σήμερα μας δίνουν ένα χάρτη της πορείας που ακολουθήθηκε. Η παρουσία πολλών περσικών λέξεων (π.χ. *baxt*, που σημαίνει *τύχη*) και αρκετών κούρδικων (όπως *nurdon*, που σημαίνει *άμαξα*) δείχνουν ότι η μετανάστευση πρέπει να πέρασε από το Ιράν. Αρμένικες κι ελληνικές λέξεις (λόγου χάριν *kočak*, που σημαίνει *κουμπί*, και *ζουμί*) καταδεικνύουν πέρασμα από περιοχές της σημερινής Τουρκίας. Οι σλάβικες και ρουμάνικες λέξεις (*dosta*, δηλαδή *αρκετά*, και *raxuni*, δηλαδή *φόρεμα*) υποδεικνύουν παρουσία στα Βαλκάνια.

Ομαδοποιώντας τις λέξεις με βάση τις περιστάσεις στις οποίες χρησιμοποιούνται, για παράδειγμα όλες μαζί τις λέξεις που περιγράφουν μέρη του σώματος ή ό,τι έχει να κάνει με μαγείρεμα ή με το χτίσιμο, μπορούμε ν' αντλήσουμε ακόμη περισσότερες πληροφορίες. Στη ρομανή λοιπόν σχεδόν όλες οι λέξεις που έχουν να κάνουν με τη μεταλλουργία προέρχονται από τα ελληνικά, επομένως πιστεύουμε ότι η σιδηρουργία δεν ήταν τέχνη που την έφεραν οι ρομά από την Ινδία, ειδικά το βασικό της λεξιλόγιο θα ήταν ινδικό. Τη σιδηρουργία ως επάγγελμα οι ρομά μάλλον την απέκτησαν στη Βυζαντινή

Αυτοκρατορία ή στην Ελλάδα. Απεναντίας το λεξιλόγιο του πολέμου στη ρομανή είναι ινδικής προέλευσης. Οι λέξεις *μάχη*, *στρατιώτης*, *σπαθί*, *δόρυ*, *λεπλασία*, *ιαχή*, καθώς και πολλές άλλες σχετικές με τον πόλεμο αποτελούσαν ευθύς εξαρχής μέρος της ρομανής γλώσσας. Οι διάφορες λέξεις επίσης με τις οποίες σήμερα περιγράφουμε τους μη ρομά, όπως *gadžo*, *das*, *goro*, ή *gomi*, σήμαιναν στην αρχική ινδική μορφή τους πράγματα όπως *πολίτης*, *όμηρος* ή *αιχμάλωτος*.

Αν υποθέσουμε ότι όλα αυτά τα στοιχεία όντως υποδεικνύουν μια κάποια πρώιμη μορφή στρατιωτικής οργάνωσης, το επόμενο λογικό βήμα είναι να ερευνήσουμε αν πράγματι υπήρξε στρατιωτική δραστηριότητα στη βόρεια Ινδία τον ενδέκατο αιώνα, την εποχή δηλαδή που οι ρομά ίσως μετακινήθηκαν κι έφτασαν στο Βυζάντιο. Διαπιστώνουμε αμέσως ότι μεταξύ του έτους 1000 και του 1027 η Ινδία είχε υποστεί σειρά εισβολών από τον Μαχμούτ του Γκαζνί, ο οποίος τότε προσπαθούσε να διαδώσει τη μουσουλμανική πίστη. Οι οπαδοί του, γνωστοί και ως *γαζναβίδες*, προκάλεσαν τρομακτικές καταστροφές στο σύνολο των εδαφών της δυναστείας Χιντού Σάχι, που περιλάμβανε την τότε Βόρεια Ινδία, την οροσειρά του Ιντοκούς και την κοιλάδα της Καμπούλ, και ιδίως στην περιοχή γύρω από το Πεσαβάρ, νότια του όρους Καρακορούμ. Σκότωσαν χιλιάδες ανθρώπους, αιχμαλώτισαν ακόμη περισσότερους, και κατέστρεψαν πολλά ιερά μνημεία και τόπους λατρείας. Οι ινδοί απάντησαν συγκροτώντας τον δικό τους στρατό για ν' αντιμετωπίσουν τα ισλαμικά στρατεύματα. Σ' αυτή την περίοδο της ινδικής ιστορίας έγιναν πολλές μάχες μεταξύ των δύο πλευρών. Μολονότι οι *γαζναβίδες* ηττήθηκαν αργότερα από τους *σελιζούκους*, πάντως τότε κατάφεραν να διαδώσουν την πίστη τους, και έτσι το ισλάμ είναι σήμερα η κυρίαρχη θρησκεία στην περιοχή. Κάποιες φορές οι ινδοί νικούσαν και κατόρθωναν να διώξουν τους στρατούς των μουσουλμάνων πίσω από τα βουνά των Ιμαλαΐων κι έξω από την Ινδία. Ωστόσο τις περισσότερες φορές τα ινδικά στρατεύματα ακολουθούσαν την ίδια ακριβώς πορεία ως αιχμάλωτοι πολέμου.

Ο ινδικός στρατός αποτελούνταν κυρίως από *ραιτζπούτ*, των οποίων το όνομα σημαίνει *γιοί των πριγκίπων*, και οι οποίοι πρόβαλαν αντίσταση στο ισλάμ επί αιώνες. Δεν έχει ακόμη με ακρίβεια προσδιοριστεί ποιοι πραγματικά ήταν. Οι Κούλκε και Ρόδερχμουντ (Kulke και Rothermund 1998, 10) γράφουν:

Τι συνέβη πριν από τη συγκρότηση [των ρατζπούτ] είναι άγνωστο [...] πιθανώς κάποιες από τις φυλές αυτές ήρθαν από την κεντρική Ασία μετά την εισβολή των ούννων κι ενσωματώθηκαν στις τοπικές φυλές [...] Το 747 [...] όλες οι φυλές των ρατζπούτ καθάρθηκαν τελετουργικά κι έγιναν δεκτές στην κάστα των ξατρίγια [...] η αδιακόνη υποδιαίρεση των ρατζπούτ σε ολοένα μικρότερες εξωγαμικές φατρίες οδήγησε στη σύνταξη ενός πολύπλοκου δικτύου πολεμικών συμμαχιών, το οποίο με τη σειρά του εδραίωσε μια διευρυμένη μορφή ηγεσίας των ρατζπούτ και δημιούργησε την επίκοινη κουλτούρα των ρατζπούτ, χαρακτηριστική του Ρατζαστάν ακόμη και σήμερα.

Σήμερα οι απόγονοι των διαφόρων φυλών των ρατζπούτ μιλούν διαφορετικές γλώσσες, όπως την *ορίγια* και τη *ρατζαστανή*. Ακριβώς όπως η ουρντού διαμορφώθηκε με το συνδυασμό διαφόρων γλωσσών που μιλιούνταν στο πεδίο της μάχης (το όνομα *Urdu*, τουρκικής προέλευσης, σημαίνει στρατόπεδο, κι από εκεί προέρχονται η αγγλική λέξη *horde* και η ελληνική *ορδή*, ενώ μια άλλη ονομασία της ίδιας γλώσσας ήταν *Ryekhta*, που στα περσικά σημαίνει *μεικτή*), έτσι και οι γλώσσες που αργότερα θα εξελίσσονταν στη ρομανή μοιάζουν να συστάθηκαν με τον ίδιο τρόπο. Πιθανώς κατά την πρώτη αυτή περίοδο εντάχθηκαν στο λεξιλόγιο της ρομανής οι περισσότερες από τις περσικές λέξεις της, όπως ακριβώς συνέβη και με την ουρντού. Περισσότερες από τις μισές από τις εκατό περίπου περσικές λέξεις που συναντούμε στη ρομανή υπάρχουν και στην ουρντού, που ήταν η γλώσσα της διοίκησης και του στρατού και μιλιόταν ευρύτατα σ' όλη την περιοχή. Για την ακρίβεια, ένα άλλο όνομα που αποδιδόταν στην ουρντού την οποία χρησιμοποιούσαν στο πεδίο της μάχης ήταν *περσικά του Ινδουστάν*. Είναι επίσης γνωστό ότι, ενώ η γλώσσα των σελτζούκων ήταν τουρκική, συνάμα τα περσικά ήταν η στρατιωτική τους γλώσσα και χρησίμευαν ως *lingua franca* για όλους τους κάθε λογής αιχμάλωτους λαούς που πολεμούσαν για λογαριασμό τους. Μόνο μια λέξη των σελτζούκων (αλλά μογγολικής προέλευσης) φαίνεται να εντάχθηκε στο λεξιλόγιο της ρομανής: *mandjin*, *θησαυρός*. Πιθανότατα εισήχθη στη γλώσσα λίγο μετά το 1227, όταν το υπό σελτζουκικό έλεγχο Σουλτανάτο του Ρουμ δέχθηκε την προσωρινή επιρροή του μογγολικού φύλου των κιπτσάκων.

समस्यार्थ

दिल्ली

गुजरात

विशेष सूचन

सभा के अध्यक्ष एवं संयोजक ने उपस्थित सदस्यों से अपील की कि वे 'स्व. चंदगौराम सावाना की तरह समाज सेवा में अपना जीवन समर्पित कर दें। अंत में 'स्व. चंदगौराम सावाना अमर रहें' के नारे लगाये गये ।

Την εποχή εκείνη το στρατό συνόδευε πλήθος παρατρεχάμενων, τους οποίους οι Ινδοί αποκαλούσαν *shiviranuchara*. Άντρες και γυναίκες με καθήκοντα όπως εκκαθάριση του πεδίου της μάχης, στήσιμο των σκηνών, μαγείρεμα, διασκέδαση των στρατιωτών, επιδιόρθωση των όπλων και φροντίδα των τραυματιών. Αυτοί οι ακόλουθοι δεν ανήκαν στους *ξατρίγια*, δηλαδή στην κάστα των πολεμιστών, ωστόσο εγκατέλειψαν επίσης την Ινδία μέσα από το πέρασμα του Ιντοκούς, μαζί με τους *ρατζπούτ*, είτε ως αιχμάλωτοι πολέμου είτε ως σύμμαχοι νικητών που έτρεπαν τους εχθρούς σε φυγή. Οι γυναίκες, μολονότι δεν αποτελούσαν μέρος του στρατού, αντιπροσώπευαν μεγάλο κομμάτι των συνοδοιπόρων αυτών, και γι' αυτόν το λόγο ανιχνεύεται στο γενετικό υλικό των σύγχρονων ρομανικών πληθυσμών το γυναικείο ινδικό γονιδίωμα. Η μελέτη του Πανεπιστημίου Ήντιθ Κάουαν (*Gresham et al.* 2001) διαπιστώνει μεγαλύτερη ποικιλομορφία στο γενετικό υλικό των *ρομνών*, δηλαδή των γυναικών, απ' ό,τι των ανδρών ρομά. Φαίνεται λοιπόν ότι οι οικογενειακοί κανόνες ήταν και παρέμειναν περισσότερο ελαστικοί για τις μπαλαμές που παντρεύονταν ρομά κι εντάσσονταν έτσι στην κλειστή κοινωνία τους απ' ό,τι για τους μπαλαμούς.

Αν πάλι οι ρομά δεν είχαν ακολουθήσει τους σελιτζούκους ως αιχμάλωτη στρατιωτική ομάδα, αλλά είχαν εγκαταλείψει νωρίτερα την Ινδία αναγκασμένοι σε υποχώρηση από τους γαζναβίδες, τότε, αν αναλογιστούμε τους πληθυσμούς και τη γεωγραφία εκείνων των περιοχών, η πιθανότερη διέξοδός τους θα ήταν μέσω της κοιλάδας του ποταμού Σουάτ ή της κοιλάδας Καγκάν, στο σημερινό Πακιστάν. Από εκεί λογικά θ' ακολουθούσαν το Δρόμο του Μεταξιού μέσω του Χορασάν, στην Περσία, και θα συνέχισαν από τη νότια μεριά της Κασπίας Θάλασσας περνώντας από τους πρόποδες του Καυκάσου ως κάπου κοντά στην Τραπεζούντα, στη βόρεια ακτή της σημερινής Τουρκίας. Η περσική ονομασία της Κασπίας (*deryav*), όπου οι ρομά πρωτοσυναντήθηκαν στη μετανάστευσή τους με μεγάλο όγκο νερού, τους έδωσε τη δική τους λέξη για τη θάλασσα, *ντόρζαβο* (*dorjavo*). Το γεγονός επίσης ότι υπάρχουν δύο ινδικές λέξεις για το μετάξι στη ρομανή, *φανρ* και *κεζ* (*phanrr*, *kež*), ίσως αποτελεί επίσης ιστορική ένδειξη, μιας και το μετάξι δεν είναι ιδιαίτερα σημαντικό στοιχείο στη σημερινή κουλτούρα των ρομά.

Κάποιες εθνοτικές ομάδες της σύγχρονης Ινδίας ισχυρίζονται ότι κατάγονται από τους ρατζπούτ. Συμπεριλαμβάνουν τους *μπαντζάρα* (*Banjara*, επίσης γνωστοί ως *Lobana* ή *Ghor*) των οποίων η ιστορία, καθώς οι προγονοί τους εγκατέλειψαν οριστικά την Ινδία κατά τις επιδρομές των γαζναβιδών, συμφωνεί με τα στοιχεία στα οποία αρχίζουμε κι εμείς τώρα να καταλήγουμε όσον αφορά την ιστορία των ρομά. Ο Ρατόρε (Rathore 1998, 2) παραθέτει πολλούς μπαντζάρα και μη μπαντζάρα ιστορικούς, οι οποίοι έγραψαν για τη δική τους ιστορία όσο και για τους ρατζπούτ που «εγκατέλειψαν τη Ρατζπουτάνα (Rajputana) λόγω των επιδρομών των γαζναβιδών και σκορπίστηκαν στα τέσσερα σημεία του ορίζοντα». Είκοσι χρόνια νωρίτερα ο Νάικ (Naik 1978, 5) είχε ήδη γράψει για τους ρατζπούτ οι οποίοι «περίπου χίλια χρόνια πριν, κατά την εισβολή του Μοχάμεντ Γκόρι και του Μοχάμεντ Γκαζνί στην ευρύτερη περιοχή του Παντζάμπ [...] διέφυγαν στην κεντρική Ασία μέσω των περασμάτων του Κυμπέρ και του Μπόλαν». Οι μπαντζάρα αναγνωρίζουν πως συνδέονται με τους ρομά, και κάποιες φορές παίρνουν μέρος σ' εκδηλώσεις μας στην Ευρώπη και μας καλούν σε δικές τους συναντήσεις στην Ινδία.

Υπάρχουν και άλλες ομοιότητες ανάμεσα στις κουλτούρες των ρατζπούτ και των ρομά. Διατηρούνται επίσης αφηγήσεις σε κάποιες ομάδες ρομά σύμφωνα με τις οποίες οι πρόγονοί μας έφυγαν από την αρχική πατρίδα έπειτα από μια μεγάλη σύγκρουση με το ισλάμ. Οι νέες γλωσσολογικές και ιστορικές διαπιστώσεις υποστηρίζονται και από πρόσφατες μελέτες γενετιστών, που συγκρίνουν ρομανές και ινδικές ομάδες αίματος. Ο Μπάλα (Bhala ό.π., 331-332) στη μελέτη του καταλήγει ότι γενετικά οι ρομά έχουν περισσότερες ομοιότητες με πληθυσμούς ρατζπούτ στην Ινδία παρά με τους σύγχρονους ντομ:

Οι ρατζπούτ είναι η πλησιέστερη ομάδα στους τσιγγάνους. Το κυρίαρχο εθνοτικό στοιχείο των ντομ και των κόλι (Kolis) [ωστόσο] [...] δεν ανιχνεύεται σε σημαντικό ποσοστό στο γενετικό υλικό των ανατολικοευρωπαίων τσιγγάνων.

Ινδοί μελετητές έχουν ακόμη παρατηρήσει ότι πολλές πτυχές της ρομανικής κουλτούρας μοιάζουν περισσότερο στη συμπεριφορά ανώτερης κλάσης παρά κατώτερων, ένα επιπλέον επιχείρημα ενα-

ντίον της υπόθεσης ότι οι ρομά προήλθαν από τους ντομ. Ο Ρίσι πιστεύει ότι «η πλειονότητα των ρομά προτού μεταναστεύσουν από την Ινδία αποτελούσε ζωτικό κομμάτι ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων των ινδικών πληθυσμών, όπως ήταν οι ρατζπούτ, οι ξατρίγια και οι τζατ» (Rishi 1977, 13). Η Κοτσανόφσκι (Kochanowski 1968, 28) καταλήγει στο ίδιο συμπέρασμα: «Όσο περισσότερο μοιάζει κάποιος [ινδικός] πληθυσμός στις ανώτερες τάξεις των δελχί, των χι-ντού του Παντζάμπ και γενικότερα των ρατζπούτ, τόσο περισσότερο μοιάζει με τους ρομά (δηλαδή με τους τοιγγάνους της Ευρώπης)»

Το ότι οι ντομ ή και άλλοι μεταναστευτικοί πληθυσμοί δεν φαίνεται να αποτελέσαν τον αρχικό μας πληθυσμό καταδεικνύεται και από τη λεξικολογική εξέταση. Η Κοτσανόφσκι (Kochanowski 1995, 4) καθώς και ο Λι (Lee 2001, 35) έχουν υποστηρίξει ότι για τις έννοιες βασιλιάς, σπίτι, πόρτα, πρόβατο, γουρούνι, κότα, γαιοκτήμονας (*thagar, kher, vudar, bakro, balo, khaxni, raj*), καθώς και για άλλες παρόμοιες, χρησιμοποιούνται ινδικές λέξεις οι οποίες παραπέμπουν σε εδραίους μάλλον παρά νομαδικούς πληθυσμούς. Μάλιστα οι λέξεις που έχουμε για τις έννοιες τέντα, άμαξα, βουβάλι, στήνω καταυλισμό, ξεστίνω καταυλισμό, ακόμη και η λέξη μας για το δρόμο, δεν είναι ινδικής προέλευσης. Είναι αμφίβολο επίσης αν η λέξη ντομ αποτελεί πηγή της λέξης ρομ (*rrom*), για την οποία έχουν προταθεί και άλλες ετυμολογίες, για παράδειγμα από την ινδοευρωπαϊκή λέξη για τον σύζυγο, *rāma*, η οποία διατηρεί την ίδια σημασία και στη ρομανή.

O Aresipe: Η άφιξη στο Βυζάντιο και στη Δύση

Είτε ως αιχμάλωτοι των σελτζούκων είτε επειδή προέλαυναν βιαστικά έτσι ώστε να αποφύγουν το ισλάμ που επεκτεινόταν τότε βορειοανατολικά, και μέσα από πολλές μάχες με τους μη μουσουλμάνους ούννους, η έξοδος των ρομά από την Ινδία και το πέρασμά τους από τη Μέση Ανατολή φαίνεται να κράτησαν σχετικά λίγα χρόνια, ίσως πενήντα ή και λιγότερα. Εάν δεν είχαν φύγει νικητές αλλά ως λαός νικημένος, που είναι και η πιθανότερη εκδοχή, τότε η επιστροφή στην Ινδία και στα εδάφη που είχε ήδη καταλάβει ο στρατός του Μαχμούτ μάλλον δεν ήταν ελκυστική επιλογή – και δεν ήταν ούτε καν επιλογή αν παρέμεναν αιχμάλωτοι πολέμου. Μολονότι όμως χρειάστηκαν τόσο λίγο χρόνο μέχρι να φτάσουν στην Ανατολία, από εκεί οι ρομά δεν πέρα-

Ρομά φτάνουν στη δυτική Ευρώπη.

σαν στην Ευρώπη παρά μόνο δύομισι αιώνες αργότερα. Υπάρχουν περισσότερες από διακόσιες πενήντα ελληνικές λέξεις στις ευρωπαϊκές διαλέκτους της ρομανής, έρχονται δεύτερες σ' αριθμό μετά το ινδικό της λεξιλόγιο. Απαντά ακόμη και μια θεμελιώδης γραμματική ελληνικής προέλευσης, πιθανώς επειδή η ρομανή κρυσταλλώθηκε στη γλώσσα που ξέρουμε σήμερα μέσα στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Ωστόσο και άλλα πολιτισμικά χαρακτηριστικά καταδεικνύουν στενή και μακρόχρονη σχέση με τους βυζαντινούς. Την ίδια χρονική περίοδο υποδεικνύει και μια σημαντική αλλά λιγότερο γνωστή μελέτη του Φρέιζερ, ο οποίος καταλήγει, χρησιμοποιώντας λεξικοστατιστική ανάλυση για τη χρονολόγηση της ρομανής, ότι «η λεξικολογική ενότητα της ρομανής στην Ευρώπη [στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία] αρχίζει να διασπάται γύρω στα 1040 μ.Χ.» (Fraser 1989, 14).

Μετά το 1071 η Βυζαντινή Αυτοκρατορία σταδιακά καταλαμβάνόταν από μουσουλμάνους, που συνέχιζαν ν' αυξάνουν τα εδάφη τους και πλησίαζαν ολοένα στην Ευρώπη, ώσπου το 1453 ο Μωάμεθ Β΄ ο Πορθητής νίκησε τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Παλαιολόγο και η Κωνσταντινούπολη έπεσε στα χέρια των οθωμανών τούρκων. Ωστόσο η πρώτη καταγραφή της παρουσίας ρομά στις θύρες των Βαλκανίων γίνεται τέλη του δέκατου τρίτου αιώνα. Πρόκειται για ένα έγγραφο του 1283, από την Κωνσταντινούπολη, που αναφέρεται σε φόρους που εισπράχθηκαν από τους «λεγόμενους αιγύπτιους και τσιγγάνους».

Ίσως εξαιτίας και της προηγούμενης στρατιωτικής τους εκπαίδευσης, οι ρομά στρατολογήθηκαν στα τούρκικα τάγματα και πολλοί έφτασαν στην Ευρώπη μ' αυτό τον τρόπο. Ως τον δέκατο τέταρτο αιώνα υπήρχαν ήδη μόνιμοι στρατιωτικοί οικισμοί ρομά στο Ναύπλιο και στη Μεθώνη, δηλαδή στις δύο απέναντι άκρες της Πελοποννήσου. Οι Μαρουσιάκοβα και Πόποβ (Marushiakova και Popov 1997,

63) καταλήγουν: «Αναμφίβολα πολλοί από τους ρομά μεταφέρθηκαν στα Βαλκάνια κατά την εισβολή των οθωμανών, ως στρατιώτες κυρίως σ' επικουρικά αγήματα ή ως τεχνίτες που υπηρετούσαν το στρατό, ή μαζί με τον συνοδό [τουρκικό] πληθυσμό».

Οι ρομά της Ελλάδας αυτοαποκαλούνται *ρομίτοι* – πιθανότατα αναφορά στην προηγούμενη εστία τους, δηλαδή στο Σουλτανάτο του Ρουμ. Δεν γνωρίζουμε ακριβώς εάν υπηρετούσαν τους τούρκους με τη θέλησή τους. Καθώς δεν ήταν μουσουλμάνοι, η κοινωνική τους θέση στην Οθωμανική Αυτοκρατορία δεν ήταν ισότιμη. Ενώ μερικοί ήρθαν ως βοηθητικοί των τουρκικών στρατευμάτων, άλλοι απασχολούνταν ως μεταλλουργοί, ξυλουργοί ή διασκεδαστές, χρησιμοποιώντας δεξιότητες που είχαν αποκτήσει κατά τη διάρκεια της βυζαντινής περιόδου. Ωστόσο πολλοί άλλοι ήρθαν στην Ευρώπη καταφανώς ως σκλάβοι, ίσως από ακόμη παλιότερα, μαζί με τους τατάρους.

Η υποδούλωση των ρομά ξεκίνησε στα Βαλκάνια επί οθωμανών, και ειδικότερα στις ηγεμονίες της Μολδαβίας και της Βλαχίας. Κράτησε παραπάνω από πεντακόσια χρόνια. Οι συνέπειές της ήταν συνολικά καταστροφικές για το λαό των ρομά. Μεταμόρφωσαν έναν αυτάρκη λαό με πολλές δεξιότητες σ' εξαρτημένους και αποκαρδιωμένους σκλάβους (Hancock 1987).

Ερωτήσεις

1. Πώς μας βοήθησε ο συνδυασμός γενετικής, ιστορίας και γλωσσολογίας ν' ανασυνθέσουμε την προέλευση και την ταυτότητα των ρομά;
2. Πώς πρωτοαναγνωρίστηκε στην Ευρώπη η σχέση μεταξύ Ινδίας και ρομά;
3. Ποιες λάθος υποθέσεις προηγήθηκαν και γιατί;
4. Αναφέρετε μερικές εξέχουσες προσωπικότητες που σημάδεψαν τις απαρχές των ρομανικών σπουδών. Ποια ήταν η συνεισφορά τους;
5. Πώς μπορούμε να έχουμε βεβαιότητα για τη χρονολογία μέχρι την οποία οι πρόγονοι των ρομά βρίσκονταν ακόμη στην Ινδία;
6. Ποιος κοινός παράγοντας ανάγκασε τους προγόνους των ρομά (α) να φύγουν από την Ινδία, και (β) να έρθουν στην Ευρώπη;